

Перспективи подолання бідності та зростання добробуту населення України

В. ВІТЕР

НДІ праці і зайнятості населення

Міністерства соціальної політики України і НАН України

м. Київ

В статті досліджено поняття бідності, причини її виникнення та поширення, критерії оцінки і вимірювання її негативного впливу на людський розвиток. Визначено перспективи подолання бідності та зростання добробуту населення шляхом покращення соціально-економічної політики.

В статье исследованы понятие бедности, причины ее возникновения и распространения, критерии оценки и измерения ее негативного влияния на человеческое развитие. Определены перспективы преодоления бедности и роста благосостояния населения путем улучшения социально-экономической политики.

In the article investigational a concept of poverty, reason of its origin and distribution, criteria of estimations and measurements, its negative influence, is on human development. Certainly prospects of overcoming of poverty and growth of welfare of population by the improvement of socio-economic policy.

Ключові слова: бідність, рівень життя населення, соціально-економічна політика, зростання економіки.

Постановка проблеми. Бідність у нашій країні стала закономірним результатом трансформації планової економіки у ринкову. Поширення бідності в Україні наприкінці ХХ ст. — на початку ХХІ ст. пояснюється загальним низьким рівнем доходів населення, значною їх диференціацією, безробіттям, постійним зростанням вартості життя, слабким соціальним захистом населення. Водночас у цей період спостерігається недостатня соціальна ефективність економічного розвитку, що супроводжується погіршенням можливостей реалізації багатьох напрямів соціальної політики. Наслідки поширення бідності та зниження рівня життя переважної частини населення для суспільства є надзвичайно негативними. По-перше, бідність є фактором, який стримує підвищення конкурентоспроможності економіки, стабільний економічний розвиток країни та її інтеграцію до світового співтовариства. По-друге, результатом низького рівня життя і, як наслідок, низькокалорійного та незбалансованого харчування є погіршення здоров'я дітей і дорослих, скорочення тривалості життя і зростання смертності, зниження демографічних показників у країні, стримування людського розвитку та соціального прогресу нації. По-третє, бідність впливає на стан згуртованості суспільства та є постійним джерелом зростання соці-

альної напруги. Тобто злиденність є складним політичним, економічним та соціальним феноменом, який досі недостатньо досліджений через багатовимірність та нерозуміння усіх наслідків поширення цього явища.

Тому означена проблема сьогодні залишається однією із найважливіших у країні та потребує посиленої уваги влади, політиків, бізнесу, суспільних наук та громадськості, вимагає ініціювання активного наукового пошуку шляхів вирішення цієї проблеми, розробки і проведення скоординованої державної політики, орієнтованої на прискорений соціальний прогрес.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема бідності знаходиться в центрі уваги уряду, вітчизняних учених і практиків.

На необхідність вирішення проблеми подолання бідності звертає увагу Указ Президента України від 26.02.2010 р. № 274 «Про невідкладні заходи з подолання бідності», який схвалений на засіданні Кабінету Міністрів України 17 березня 2010 р.¹, та необхідність виконання Цілей розвитку тисячоліття. Виконання Указу та завдань Цілей розвитку тисячоліття вимагає активного пошуку системи заходів, спрямованих на зниження рівня бідності в Україні, подолання цього явища серед працюючих та сімей з дітьми, особливо багатодітних сімей, у сільській міс-

¹ Указ Президента «Про невідкладні заходи з подолання бідності» від 26 лютого 2010 року № 274/2010 // Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>; Цілі розвитку тисячоліття. Україна — 2010. Національна доповідь. Міністерство економіки України та Програма розвитку ООН в Україні. — К., 2010. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.undp.org.ua>.

цевості, та запобігання хронічній бідності тощо. Зниження рівня бідності та нерівності за грошовими доходами населення є одним із пріоритетів сучасної державної політики в Україні.

Відомий вітчизняний економіст С. В. Мочерний дає таке пояснення складності вирішення цієї проблеми: «Бідність — спричинена рівнем розвитку продуктивних сил і характером економічної системи крайня недостатність наявних у людини, сім'ї, соціальних верств засобів для задоволення мінімальних матеріальних і духовних потреб, тобто для нормального життя та життєдіяльності. Зумовленість бідності рівнем розвитку продуктивних сил полягає в тому, що їх низький рівень розвитку призводить до загального поширення бідності в країні (у слаборозвинутих країнах), окремому регіоні, підвищення порогу бідності... На розвиток бідності безпосередньо впливає дія закону вартості (зокрема одна з його функцій, що зумовлює диференціацію товаровиробників), загального закону капіталістичного нагромадження, закону монополізації виробництва, капіталістичного закону народонаселення, закону циклічного розвитку та ін.»². З цією думкою можна повністю погодитись, оскільки вона дає можливість у цілому зрозуміти складність проблеми подолання бідності в масштабі країни.

Аспекти проблеми бідності досліджують міжнародні організації³, окремі зарубіжні (А. К. Сен) та вітчизняні вчені-економісти⁴ (В. А. Гошовська, О. А. Грішнова, Т. М. Кір'ян, Е. М. Лібанова, М. П. Соколик, Л. М. Черенко, М. С. Шаповал та ін.).

Метою статті є теоретичне осмислення сутності категорії «бідність», її соціально-економічний аналіз та визначення шляхів її подолання в процесі зростання добробуту населення.

Викладення основного матеріалу. В період становлення ринкової економіки на Заході бідність у свідомості людей набула значення, протилежного соціальної рівності, сприймається як закономірне яви-

ще, що знайшло відображення у суспільній ідеології. Провідні економісти того часу А. Сміт, Т. Роберт Мальтус, Д. Рікардо вважали, що бідність — неминучий наслідок переходу від традиційного до індустріального суспільства. В кінці XVIII ст. англійський священик і економіст Т. Роберт Мальтус винайшов наукову формулу: виробництво продуктів харчування, необхідних для нормального існування англійців, збільшується в арифметичній прогресії, а чисельність населення Англії — в геометричній⁵. Звідси він зробив висновок про те, що природним регулятором цієї невідповідності є епідемії, війни, бідність, голод та інші катаклізми. В середині XIX ст. соціал-дарвіністи вважали, що проблема бідності не соціальна, а особистісна і визначається нездатністю конкретної людини перемагати в боротьбі за існування. Відомий ідеолог неолібералізму Ф. фон Хайек закликав обмежити участь держави у вирішенні проблеми бідності і покласти відповідальність за це явище на індивіда. Водночас вважалося, що існування бідності при капіталізмі викликано не браком матеріальних благ, що вона — цілеспрямовано створений соціальний механізм, необхідний для суспільного розвитку. Тобто бідність є найдавнішою суспільною проблемою, яку треба розглядати в широкому гуманітарному контексті (можливостей людини, її добробуту, безпеки, здоров'я та духовності) як таку, що обмежує свободу людини та її право на гідне життя.

У XX ст. значний внесок у дослідження бідності вніс Арматія Сен — лауреат Нобелівської премії з економіки (1998 р.). В монографії «Колективний вибір і соціальний добробут» він відкриває теорію соціального вибору, вивчає проблеми розподілу доходів, бідності, розвиває фундаментальні проблеми економіки добробуту. «Цінним є внесок Сена А. К. у визначення індексів бідності та добробуту. Побудова таких індексів — важлива сфера теорії соціального вибору, оскільки індекси нерівності тісно пов'язані з функціями добробуту. Сен одним із перших до-

² Економічна енциклопедія. У трьох томах. Том 1. / Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000. — С. 102.

³ Організація Об'єднаних Націй (ООН), Світовий Банк (СБ), Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Міжнародна організація праці (МОП) тощо. Див.: Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. — М.: Весь Мир, 2010. — 244 с.; Послание Генерального директора Международного бюро труда Хуана Сомавия по случаю Международного дня борьбы за ликвидацию нищеты. 17 октября 2010 г. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.ilo.org>.

⁴ Гошовська В. А. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми: монографія / В. А. Гошовська. — К.: Корпорація, 2004. — 196 с.; Грішнова О. А. Людський розвиток. Навч. посіб. / О. А. Грішнова. — К.: КНЕУ, 2006. — 308 с.; Кір'ян Т. М., Шаповал М. С. Як подолати бідність? / Т. М. Кір'ян, М. С. Шаповал // Праця і зарплата. — 2010. — № 24 (700). — С. 3; Соколик М. П. Мінімальні соціальні стандарти у формуванні середньомісячної заробітної плати в Україні // М. П. Соколик // Економіст. — 2010. — № 5. — С. 52–57; Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посіб. із соціальної політики / Е. Лібанова, О. Палій. — К.: Основи, 2004. — 491 с.; Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. — 184 с.; Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. Д. Черенко. — К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. — 428 с.; Лібанова Е., Черенко Л., Саріогло В. Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні / Е. Лібанова, Л. Черенко, В. Саріогло / Програма розвитку ООН в Україні. — К., 2010. — 62 с. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/>.

⁵ Тураев В. А. Глобальные вызовы человечеству: учебн. пособие / В. А. Тураев. — М.: Логос, 2002. — С. 79.

слідників отримав вагомі результати в цій сфері»⁶. Відомі у світі також його праці з проблем голоду, рекомендації запобігання та обмеження його наслідків на початкових етапах, а також висновок про те, що голод не можна пояснити лише нестачею продовольства, оскільки існує велика кількість соціально-економічних факторів, які впливають на становище різних груп у суспільстві та визначають їх фактичні можливості.

Тривалий історичний розвиток капіталізму (впродовж майже п'яти століть) привів до значного прогресу продуктивних сил, суспільного поділу праці і технологічного способу виробництва, вдосконалення організаційно-економічних відносин, що в цілому поступово послабило технологічне підкорення праці капіталом, наслідком чого стало подолання соціально-економічного відчуження найманих працівників від засобів виробництва, що виразилось у соціалізації економіки. Вона пов'язана з відновленням, передусім, трудових форм власності на індивідуальній і колективній основі. Залежно від ступеня соціалізації економічної системи капіталізму відбувається зростання рівня життя населення та зменшення масштабів бідності, встановлюються певні життєві стандарти.

На сучасному етапі розвитку соціалізація ринкової економіки в різних країнах світу відбувається нерівномірно, і бідність є ще досить поширеним явищем. Існування значних масштабів бідності зазвичай пов'язують з недостатнім економічним розвитком або з відсталістю економіки країни, що має набагато нижчу за середньосвітовий рівень ефективності. Оскільки бідність нині існує практично в усіх країнах світу (включаючи і розвинуті), це явище має всі ознаки глобальної проблеми людства. Разом з тим, проблема подолання бідності в XXI ст. залишається невирішеною, незважаючи на значний розвиток економіки, досягнення науково-технічного прогресу, поширення демократії та соціального прогресу на всіх континентах. Сьогодні розвинуті країни не можуть подолати бідність виключно економічними заходами, тому змушені застосовувати більш комплексну політику. В цьому сенсі подолання бідності залишається пріоритетним завданням соціальної політики переважної більшості країн світу на перспективу. Наприклад, у Європі 2010 рік був оголошений Європейським роком боротьби з бідністю й соціальним відчуженням. За статистичними даними, 16% населення Євросоюзу мають дохід, менший за 60% середнього (це вважається ме-

жею бідності у європейських країнах)⁷. Цікаво відмітити також наступне. Нова економічна стратегія «Європа-2020» має на меті вихід з кризи і розвиток ЄС протягом наступного десятиліття. «Європа-2020» передбачає зменшення на 20 млн чисельності тих, хто перебуває на межі бідності. До кризи в ЄС таких налічувалось 80 млн осіб, 19 млн з яких – діти. Особливо вразливі в цьому сенсі безробітні, однак 8% тих, хто працює, також заробляють замало для забезпечення від ризику бідності⁸.

Проблема бідності зачіпає інтереси народів усіх країн світу і тому може бути розв'язана лише їхніми спільними зусиллями. У XX ст. стало очевидним, що країни світу, в яких ринкова економіка слабка та неконкурентоспроможна, продуктивні сили розвинути недостатньо, не можуть самостійно подолати бідність без допомоги розвинутих країн та міжнародної координації вирішення цієї проблеми. Тому міжнародні організації намагаються об'єднувати зусилля, які спрямовані на знаходження шляхів вирішення цієї проблеми.

20–22 вересня 2010 р. у Нью-Йорку проходив саміт ООН, присвячений вирішенню глобальних проблем – економічної кризи, боротьби з бідністю та безробіттям. Провідні політики шукали шляхи досягнення Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ) на міжнародному рівні. Як відомо, ЦРТ були прийняті у 2000 р. на «Саміті тисячоліття» ООН і спрямовувались на об'єднання зусиль країн світу зі скорочення бідності, голоду, хвороб, материнської та дитячої смертності та інших проблем до 2015 р. Виступаючи 20 вересня на саміті у Нью-Йорку, французький президент Ніколя Саркозі заявив, що треба знайти новий спосіб наповнювати міжнародні бюджети. Він запропонував увести міжнародний податок на фінансові операції і за ці гроші боротися з бідністю. Та його пропозиції не знайшли підтримки серед колег, які не погодились тиснути на фінансовий сектор, що ледь почав відновлюватися після кризи. Інша пропозиція була висунута президентом Болівії Ево Моралесом – націоналізувати природні ресурси всередині різних країн і віддавати їх міжнародним корпораціям тільки за великі гроші, які використовувати на подолання бідності. Ця пропозиція теж не знайшла підтримки серед учасників саміту⁹. Жозе Мануел Баррозу в Нью-Йорку заявив, що боротьба з бідністю залишається на порядку денному Євросоюзу, оскільки цього вимагають громадяни ЄС. Євросоюз нині надає понад 50% усієї світової допомоги країнам, що розвиваються, і

⁶ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Том 3. / Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С. 346.

⁷ Бідність – проблема не лише бідних // Євробюлетень. – 2010. – № 1. – С. 3.

⁸ Європа – 2020: ЄС розробляє нову економічну стратегію // Євробюлетень. – 2010. – № 3. – С. 6.

⁹ ЄС закликає до активнішої реалізації цілей розвитку тисячоліття // Євробюлетень. – 2010. – № 3. – С. 22; ПРООН.

цим робить свій внесок у досягнення Цілей розвитку тисячоліття.

Нагадаємо, що Україна приєдналася до Декларації Тисячоліття ООН у 2000 р. Вона була підписана Президентом України (разом з головами 189 держав світу) на Саміті Тисячоліття ООН. Нині Цілі розвитку тисячоліття реалізують понад 190 держав-членів ООН і більше двадцяти міжнародних організацій. Система Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ) сформована на глобальному рівні і включає 8 цілей, 18 завдань розвитку і 48 індикаторів для кількісної оцінки прогресу на шляху досягнення цілей. Серед них — боротьба з голодом і бідністю, забезпечення доступу до освіти, досягнення гендерної рівності, зниження рівня материнської і дитячої смертності, скорочення поширення ВІЛ/СНІДу та інших важких захворювань, досягнення екологічної стабільності, а також формування міжнародного партнерства з метою розвитку. Це орієнтири розвитку до 2015 р., які визначені світовою спільнотою і спрямовані на досягнення результатів у тих сферах, де нерівномірність глобального людського розвитку виявилася найгостріше¹⁰.

У 2003 р. Цілі розвитку тисячоліття були вперше адаптовані в нашій країні разом із запровадженням щорічного моніторингу виконання завдань ЦРТ¹¹. Для України встановлені такі національні Цілі розвитку: 1 — подолання бідності; 2 — забезпечення якісної освіти впродовж життя; 3 — сталий розвиток довкілля; 4 — поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності; 5 — обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів; 6 — забезпечення гендерної рівності. Систематичний моніторинг доходів і рівня життя населення дозволяє вивчати рівень життя, його динаміку і диференціацію доходів за основними соціально-демографічними та соціально-професійними групами населення та за окремими регіонами України. На основі моніторингу уточнюються масштаби бідності, вчасно робляться висновки з її подолання та проведення соціально-економічної політики.

Міжнародні організації приділяють цьому явищу дедалі більше уваги. Відповідно до конвенцій Міжнародної організації праці (МОП) кожна особа має право на такий життєвий рівень (включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримки здоров'я і добробуту самої людини та її сім'ї, а також право на

забезпечення у випадку безробіття, інвалідності тощо. Виходячи з цього, бідність як соціально-економічна категорія характеризує рівень задоволення мінімальних життєвих потреб і пов'язана з низьким рівнем життя населення, який стає наслідком отримання мінімального грошового доходу та несприятливих умов життя. Тому найчастіше бідність трактується як матеріальну незабезпеченість людини, коли доходи (її або її сім'ї) не дозволяють підтримувати стандарти споживання та умови життя і відпочинку, які є найбільш поширеними в суспільстві, що перешкоджає нормальному існуванню і розвитку особистості.

У сучасній науковій літературі існує безліч визначень поняття бідності: від філософських до формально-статистичних. Різноманітність визначень цієї категорії можна пояснити тим, що бідність — складне суспільне явище, яке є багатовимірним, має безліч критеріїв, характеризується багаторівневістю та багатопрофільністю. Залежно від вирішуваних наукових і практичних завдань фахівці по-різному розуміють поняття бідності і використовують неоднакові його тлумачення. Так, переважна більшість визначень бідності пов'язує її з характеристикою низького рівня життя, способу життя, якості життя. В цих випадках розуміння цієї категорії дається з позицій окремих предметів суспільних наук (економіка, філософія, соціологія). Наприклад, відомі в Україні науковці Е. Лібанова та О. Палій визначають бідність через поняття «рівень життя населення»: «бідність — споживання благ на рівні збереження працездатності як найнижчої межі відтворення робочої сили»¹². Інший науковець — Петер Таунсенд — дає визначення бідності, використовуючи поняття «спосіб життя»: «бідність — це неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, властивий конкретному суспільству в конкретний період часу»¹³. Якщо дається визначення з використанням поняття «якість життя», то бідність трактується як неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі обґрунтованих фізіологічних, соціальних та духовних нормативів (стандартів). Можна погодитися з тим, що всі наведені визначення справедливі, оскільки даються в межах окремих предметів суспільних наук: економіка (рівень життя), філософія (спосіб життя), соціологія (якість життя).

Особливість диференціації поширених визначень поняття бідності полягає в тому, що деякі автори

¹⁰ ЄС закликає до активнішої реалізації цілей розвитку тисячоліття // Євробюлетень. — 2010. — № 3. — С. 22; ПРООН.

¹¹ Перегляд завдань та індикаторів українських Цілей розвитку тисячоліття. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1240323>.

¹² Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посіб. із соціальної політики / Е. Лібанова, О. Палій. — К.: Основи, 2004. — С. 109, С. 162–163.

¹³ Таунсенд Петер (Наукова праця з Фінляндії). — К., ТАСІС. — 1996.

бідними вважають усіх тих, хто живе нижче визначеного суспільством мінімального рівня (прожиткового мінімуму), а інші дослідники — всіх тих, хто живе нижче за певний середній стандарт (середній дохід на душу населення). Фактично ці точки зору відображають погляди на одну проблему. Вони дають пояснення абсолютної і відносної бідності. Крім цього, вони доповнюють розуміння складного суспільного явища бідності, дають пояснення того, що абсолютна бідність реально може бути подоланою і, навпаки, відносна бідність буде існувати завжди. Як відзначається в роботі «Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні»¹⁴, абсолютний національний критерій — прожитковий мінімум — як основний соціальний стандарт визначається законодавством, а відносний національний критерій визначається стратегією подолання бідності і становить 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат. Для виокремлення бідних верств населення у світовій практиці застосовуються також структурні і ресурсні групи критеріїв. На нашу думку, бідність — це комплексна соціально-економічна категорія, що відображає низький рівень задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб через матеріальну забезпеченість людини нижче середнього рівня, яка приводить до помітних відмінностей в умовах життя і відпочинку населення.

Наша країна обрала європейський напрям розвитку і намагається досягти стабільного економічного зростання та подолати поширення бідності шляхом задоволення найнеобхідніших життєвих потреб значної частини населення. Для розв'язання проблем подолання бідності в Україні встановлені такі завдання: до 2015 р. вдвічі зменшити частку населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. США за паритетом купівельної спроможності (порівняно з 2001 р.); зменшити на третину частку бідного населення (за національною межею бідності)¹⁵. Науковці вже сьогодні застосовують критерій 5 дол. США за ПКС для міжнародних зіставлень серед країн Східної та Центральної Європи¹⁶. На жаль, рівень доходів більшості громадян України залишається надто низьким, щоб досягти європейських життєвих стандартів. Дохід на душу населення в багатьох країнах Центральної та Східної Європи все ще значно перевищує аналогічний показник по Україні. Тому, говорячи про бідність, ми маємо на увазі малозабезпечених громадян, гру-

пи населення з низькими грошовими доходами, найбільш соціально незахищені верстви населення, які вилучені з економічних, політичних та культурних форм діяльності та поширених середніх моделей життя в країні.

Сучасні перспективи подолання бідності та зростання добробуту враховують концепцію рівня життя ООН. Відповідно до цієї концепції, немає нічого дорожчого за життя людини, і тому найбільше уваги слід приділяти здоров'ю людей та їхньому харчуванню. Глибока диференціація населення за доходами призводить до того, що бідні верстви населення скорочують споживання багатьох важливих продуктів харчування (м'яса, риби, молока, сиру та ін.), що негативно впливає на стан здоров'я людини. Разом з тим, в усьому світі одним із фундаментальних прав людини визнано право на їжу, вільний доступ до набору продуктів харчування, повністю достатнього для підтримки фізичного, психічного, емоціонального і духовного здоров'я. Це право реалізується завдяки отриманню певного рівня доходу. Цілком зрозуміло, що голод (недоїдання) є одним із атрибутів бідності, і тому подолання цього явища передбачає розв'язання, в першу чергу, проблеми голоду. Сучасні стратегії боротьби з голодом засновані на ідеях Лауреата Нобелівської премії з економіки 1998 р. А. Сена і полягають у наданні кожній людині достатніх коштів для життя, що запобігає поширенню масового голоду та допомагає подолати недоїдання. Західні вчені довели існування зв'язку між рівнем життя, якісним харчуванням та ефективністю людської праці. Від своєчасного відшкодування енергетичних витрат і біологічно активних речовин, витрачених організмом у процесі праці, залежить показник продуктивності.

Відповідно до Декларації Міжнародної неурядової конференції з боротьби із голодом («Декларації Белладжіо») наприкінці 90-х рр. ХХ ст. продовольча ситуація у світі характеризувалась наступними показниками: один мільярд людей на Землі не має достатніх коштів для купівлі продуктів харчування, споживання яких забезпечує нормальну працездатність; половина з них дуже бідні навіть для купівлі продуктів харчування, які підтримують мінімальну життєву активність; один народжений із шести має вагу меншу за необхідну для нормального розвитку, кожна третя дитина не набирає нормальної ваги до 5 років; сотні мільйонів людей страждають від ане-

¹⁴ Лібанова Е., Черенько Л., Саріогло В. Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні / Е. Лібанова, Л. Черенько, В. Саріогло / Програма розвитку ООН в Україні. — К., 2010. — С. 5. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.undp.org.ua>.

¹⁵ Соціально-економічний розвиток України за 2010 рік. Державний комітет статистики. — С.17. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Довідково: 2010 рік — попередні дані.

¹⁶ Лібанова Е., Черенько Л., Саріогло В. Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні / Е. Лібанова, Л. Черенько, В. Саріогло / Програма розвитку ООН в Україні. — К., 2010. — С. 5. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.undp.org.ua>.

Таблиця 1

*Критерії, головні причини, основні показники та особливості бідності в Україні**

Критерії бідності (ООН)	Головні причини бідності	Особливості бідності в Україні	Основні показники бідності
Коротке життя (недостатність споживання, погане здоров'я)	Зменшення кількості робочих місць, безробіття	Низький загальний рівень життя населення	Масштаби бідності — загальна кількість домогосподарств (населення), які визначаються бідними згідно з прийнятими критеріями
Низька професійно-освітня підготовка (низький рівень освіти)	Відсутність освіти і професійних навичок	Глибока соціальна і майнова диференціація	Рівень бідності — питома вага населення, яке визначається бідним відповідно до прийнятих критеріїв
Позбавлення економічної бази нормального життя — чистої питної води, медичних послуг, належного харчування	Низькі доходи населення та низькі стандарти споживання	Низькі національні соціальні стандарти порівняно із міжнародними	Середньодушовий добробут (за доходами чи за витратами) бідного населення, розрахований по групі населення, яке визнане бідним згідно з прийнятими критеріями
Вилучення із суспільного життя (соціальна ізоляція)	Висока вартість життя	Хронічність, багаторівневість бідності	Сукупний дефіцит добробуту — сума коштів, яких не вистачає всьому бідному населенню до визначеної межі бідності. Якщо обрана державна політика соціального захисту бідних спрямована на цілковиту компенсацію втрачених доходів, то показник дефіциту прибутку визначає необхідні бюджетні витрати
	Низька вартість робочої сили	Поширення економічної бідності (серед працюючого населення)	Середній дефіцит добробуту бідних домогосподарств — сума коштів, яких у середньому не вистачає одному бідному домогосподарству до визначеної межі бідності
	Недостатня соціальна орієнтація економіки	Висока питома вага населення, яке вважає себе бідним	Глибина бідності — визначається як відношення величини середнього дефіциту добробуту до межі бідності

* Складено автором за: Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посіб. із соціальної політики / Е. Лібанова, О. Палій. — К.: Основи, 2004. — С.109, С.162–163; Human Development Report 1997. — New York, UNDP. — 1997. — Р. 5; експертними оцінками.

мії, базедової хвороби й асиметричності зору через споживання продуктів, які не містять необхідної кількості заліза, йоду або вітаміну А¹⁷.

За повідомленням Генерального директора Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) Жака Діуфа на засіданні Комітету з продовольчої безпеки для країн Латинської Америки (м. Панама), нині у світі нараховується 1 млрд 17 млн голодуючих, із них 15 млн — у розвинутих країнах. На думку Гендиректора ФАО, у світі складається критична ситуація, бо чисельність голодуючих дуже швидко зростає. Ж. Діуф вважає, що для вирішення проблеми треба прийняти всесвітню програму про-

довольчої безпеки, в якій передбачити збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в розвинутих країнах на 70%, а в країнах, що розвиваються, — на 100%. Це дасть можливість нагодувати населення планети, яке, за прогнозами, у 2050 р. складе 9 млрд 100 млн чоловік¹⁸.

Масштаби бідності оцінюються за допомогою системи показників, які визначаються за методикою комплексної оцінки бідності, затвердженої Указом Президента України у 2002 р. Вона відповідає міжнародним стандартам, згідно з якими основними показниками вважаються: рівень бідності (частка населення, у якого середньодушові сукупні витрати на

¹⁷ Ковалев Е. Продовольственная проблема в современном мире // Е. Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 6. — С. 32.

¹⁸ Более миллиарда человек в мире голодают — Гендиректор ФАО. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.rian.ru/world/20100430/228860376.html>.

місяць нижчі за встановлену межу бідності); межа бідності (офіційно визначається як 75% медіанного рівня сукупних середньодушових витрат на місяць); глибина бідності — ступінь відхилення величини витрат бідного населення від встановленої межі бідності. Основний комплекс показників бідності включає атрибути масштабів, рівня та глибини бідності, середньодушового добробуту, сукупного дефіциту добробуту бідних домогосподарств, якості харчування та структури витрат¹⁹. В табл. 1 наведено критерії, основні показники та особливості бідності в Україні.

Розуміння категорії бідності пов'язане з критеріями бідності, які визначені міжнародними організаціями. Так, ООН звертає увагу на чотири основні атрибути бідності: коротке життя; низька професійно-освітня підготовка; позбавлення економічної бази нормального життя — чистої питної води, медичних послуг, нормального харчування; вилучення із суспільного життя²⁰. Подолання бідності вимагає серйозних політичних зусиль, особливо з боку держав і міжнародних організацій, має важливий політичний аспект. «Боротьба з бідністю — найвищою мірою політична проблема. Бідність у більшості суспільств пов'язана з нерівністю в розподілі влади, багатства і можливостей»²¹. У свій час Ф. Д. Рузвельт писав: «Допомога бідним має бути надана урядом не у формі милостині, а в порядку виконання суспільного обов'язку». Крім цього, він вперше застосував термін «забута людина», який пізніше став дуже поширеним.

На сьогодні в Україні межею бідності є рівень прожиткового мінімуму (ПМ). Цей показник виражає реальну мінімальну вартість життя в нашій країні. Під величиною прожиткового мінімуму розуміється вартісна оцінка споживчого кошика, яка включає мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, які необхідні для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Стаття 46 Конституції України вимагає застосування прожиткового мінімуму до визначення розмірів соціальних стандартів; мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та сім'ям з дітьми, інвалідам, допомоги по безробіттю, стипендій та інших соціальних виплат тощо.

В умовах ринкової економіки держава для підтримки мінімального рівня життя та зменшення

кількості бідного населення активно застосовує заходи із соціального захисту: регулярно здійснює індексацію доходів, надає різні види допомоги малозабезпеченим категоріям населення, реалізує перспективні соціальні програми. Однак бідність серед сімей з низькими доходами все ще є поширеною, а видатки на соціальний захист населення із Державного бюджету не можуть повною мірою забезпечити прийнятний рівень життя таким родинам, що викликає суспільне занепокоєння.

Висновки. Для зменшення масштабів бідності мають одночасно реалізовуватись програми державної допомоги на місцевому, регіональному та національному рівнях. На нашу думку, подолання бідності не досягається виключно економічними заходами і залежить від прийняття політичних рішень в інтересах усіх верств населення та передбачає досягнення більшої згуртованості суспільства для її вирішення. ООН розглядає боротьбу з бідністю як в найвищій мірі політичну проблему. «Бідність в більшості суспільств пов'язана з нерівністю в розподілі влади, багатства і можливостей»²². Причини виникнення і поширення бідності багатогранні. Вони мають комплексний характер, обумовлені системою правових і соціально-політичних умов функціонування національної економіки і суспільства. Подолання бідності потребує негайних дій.

1. Основним засобом подолання бідності є зростання ВВП й удосконалення механізму його розподілу, підвищення конкурентоспроможності економіки. Історія розвитку суспільства показує, що при скороченні макроекономічних показників масштаби бідності зростають. Разом з тим, для прискореного економічного зростання і підвищення доходів на душу населення необхідне постійне зростання суспільної продуктивності праці. Економічний розвиток позитивно впливає на розширення зайнятості, зростання заробітної плати і більш високий рівень життя для всіх. Міжнародні організації, наприклад, МОП, вирішення проблеми подолання бідності пов'язують з успішним розвитком економіки, розширенням зайнятості, створенням ефективних систем соціального захисту населення. Але ні покращення добробуту треба розглядати не тільки як результат економічного зростання, а і як його умову.

2. Для подолання бідності, в першу чергу, треба враховувати концепцію базових потреб, яка була розроблена Міжнародною організацією праці

¹⁹ Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посіб. із соціальної політики / Е. Лібанова, О. Палій. — К. : Основи, 2004. — С. 109, С. 162–163.

²⁰ Human Development Report 1997. — New York, UNDP. — 1997. — P. 5.

²¹ Доповідь ПРООН, 2001.

²² Там само.

Таблиця 2

Перспективні цільові соціальні стандарти подолання бідності

Зниження рівня абсолютної (до 6%) і відносної (до 25%) бідності	Зменшення диференціації населення за рівнем доходів: співвідношення доходів 10% найбільш багатих до 10% найбільш бідних довести до 6 разів	Повністю забезпечити дітей дошкільного віку послугами дошкільного утримання і виховання (100%)	Залежно від рівня доходів населення забезпечити адресність виплати соціальної допомоги (нині бідним родинам надходить лише 85% виділених коштів)
Повне задоволення потреби літнього населення в регулярному медичному догляді та постійному соціальному обслуговуванні (100%)	Збільшення середнього класу до більше ніж 60% населення	Вирішення проблеми безпритульності (100%)	Розвиток сімейної форми влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків (100%)
Охоплення дітей у віці від 5 до 18 років програмами додаткової освіти	Рівень зайнятості інвалідів наблизити до середньоєвропейського (40% чисельності працездатних інвалідів)	Повністю подолати абсолютну бідність серед працюючого населення	Досягти максимальної відповідності ПМ реальній вартості споживчого кошика

(МОП) ще в 1976 р.²³ Дотримання концепції передбачає формування соціально-економічної політики з урахуванням: 1) обов'язкового забезпечення певних мінімальних потреб у харчуванні, одязі, житлі та побутовій техніці; 2) удосконалення суспільних послуг (забезпечення якісною питною водою, підтримка належного санітарного стану місць проживання, розвиток громадського транспорту, організація охорони здоров'я, створення умов для отримання освіти). Більшість міжнародних організацій вважають, що задоволення цих потреб можливе за дотримання прав людини і більшої активності населення щодо знаходження засобів до існування та регулярності отримання доходів з урахуванням соціальної справедливості. Для цього використовуються інститути держави і права, громадянського суспільства та соціального партнерства.

3. В умовах ринкової економіки потрібно підвищувати роль держави в регулюванні доходів населення, особливо на етапі економічної кризи. Відомі економісти Д. Гелбрейт, Ф. Енгельс, Дж. Кейнс, К. Маркс, Д. Рікардо, А. Сміт та ін. заклали теоретичні основи економічної теорії регулювання доходів. Вони вважали регулювання доходів населення основною функцією держави.

4. З метою зниження рівня бідності серед працюючого населення потрібно продовжити проведення заходів з підвищення мінімального розміру оплати праці й рівня оплати праці працівників бюджетних установ, у першу чергу лікарів та вчителів, збільшення реальної заробітної плати яких безпосередньо впливає на покращення рівня життя цих соціальних груп. Зменшенню чисельності бідного насе-

лення сприятиме розвиток системи державної підтримки громадян, яким необхідний соціальний захист, та посилення адресності соціальної допомоги. Вирішення завдань подолання бідності можливе на основі покращення роботи органів соціального захисту населення, розширення їх повноважень для забезпечення підвищення якості і збільшення обсягів соціальних послуг. Найближчим часом потрібно провести роботу з переорієнтації діяльності системи соціального захисту населення з перевагою надання допомоги сім'ям, які знаходяться за межею бідності.

5. Голод у світі є складовою наслідків соціально-економічної відсталості країн. Головним напрямом у вирішенні проблем голоду має бути розвиток сільського господарства за рахунок підвищення продуктивності зайнятості у сільськогосподарському виробництві та розвитку біотехнологій (біоконсервація сонячної енергії, зміни фотосинтезуючих властивостей рослин, застосування бактеріальних стимуляторів росту, створення рослин, які пристосовані до дозрівання в екстремальних умовах та ін.).

6. Подолання бідності передбачає поступове зменшення розшарування населення за рівнем доходів, зниження рівня безробіття, гарантування гідної оплати праці і справедливого пенсійного забезпечення, розширення підтримки соціально незахищених верств населення. Держава має підтримувати становлення і зміцнення середнього класу, розвиток підприємництва та стимулювати створення нових робочих місць. Важливо, щоб держава забезпечила отримання мінімальної пенсії на рівні не нижчому за прожитковий мінімум для непрацездатних осіб за збереження диференціації розміру пенсій залежно

²³ Доповідь «Зайнятість, зростання і базові потреби» (1976 р.).

від трудового стажу і розміру заробітної плати. Перспективні цільові соціальні стандарти подолання бідності представлені в табл. 2.

7. Боротьба з бідністю має проводитись шляхом розширення зайнятості та зниження рівня безробіття, розвитку тимчасової зайнятості і громадських робіт, зростання рівня доходів, регулювання мінімальної заробітної плати, збільшення споживання найбільш бідних верств населення, розробки і реалізації заходів щодо стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу, підвищення ефективності виробництва за рахунок зростання продуктивності праці, перегляду соціальних витрат у бюджеті та зміцнення його соціальної складової, посилення ефективності соціальної захищеності населення.

8. Подолання бідності вимагає усунення таких негативних соціальних явищ, як бездомність громадян, безпритульність і бездоглядність дітей, запобігання сімейному неблагополуччю. Необхідно посилити соціальний захист малозабезпечених категорій населення шляхом розроблення і впровадження поширених у міжнародній практиці інформаційних технологій та ефективних методів адресної соціальної допомоги і сприяння бідним сім'ям. Соціальна політика має спрямовуватись на поступове збільшення розмірів соціальної допомоги та пенсій, розширення можливостей навчатись бідним особам, отримання нових професій, надання дешевого житла, розширення масового доступу до споживчих кредитів.

9. Потрібно активізувати співпрацю між державою, громадськими організаціями (в т. ч. профспілками) та бізнесом (організаціями-роботодавцями) з метою дотримання принципів соціального партнер-

ства і солідарності для того, щоб подолати бідність, особливо серед працездатного населення, підняти рівень життя найбідніших верств населення та швидко зменшити глибину й гостроту бідності. Треба посилити ефективність соціального захисту і більш активно захищати інтереси населення, якому доводиться жити в умовах бідності та соціальної ізоляції. Це допоможе нашій країні наблизитись до життєвих стандартів ЄС.

10. Важливе місце у реалізації політики зменшення масштабів бідності мають отримати програми навчання, підготовки і перепідготовки кадрів, забезпечення відповідності мінімального розміру заробітної плати величині прожиткового мінімуму, збільшення заробітної плати в бюджетній сфері на основі впровадження галузевих систем оплати праці й індексації.

11. В нашій країні існування бідності пов'язане із низьким рівнем життя населення в цілому. Тому її вирішення передбачає поступове підвищення індексу людського розвитку, показників соціального розвитку, динамічний розвиток соціальної сфери, зміцнення системи соціального захисту, наближення соціальних стандартів до міжнародного рівня. Реалізація цих завдань неможлива без економічного зростання, підвищення рівня життя всіх верств населення та, особливо, працюючих. Зі збільшенням мінімальної заробітної плати, зростанням середньої заробітної плати і середньодушових грошових доходів частка населення із доходами, нижчими за прожитковий мінімум, повинна зменшитись, що призведе до покращення умов життя малозабезпеченої частини населення і зменшення рівня бідності.

Передплачайте, читайте науково-економічний та суспільно-політичний журнал

Часопис розрахований на тих, хто цікавиться проблемами праці, соціально-трудових відносин, ринкових перетворень тощо.

Періодичність виходу — 8 номерів на рік.

Повідомляємо, що оформити передплату можна в будь-якому поштовому відділенні або пункті передплати

Україна:
Аспекти праці
Індекс — 74541

Вартість передплати на журнал «Україна: аспекти праці» на 2011 р. на квартал — 20 грн 19 коп.